

Dubbele mijten van Born, Heinsberg en Limbricht – Navolgingen en vervalsingen

Willy GEETS* & Jos BENDERS**

Samenvatting – De dubbele milt De Witte 416 op naam van Johanna van Brabant (reg. 1355–1406) en Filips de Stoute (reg. 1384–1404) is op grote schaal nagevolgd. De bekende exemplaren van deze navolgingen zijn in het beste geval deels leesbaar. Dit heeft geleid tot twijfelachtige interpretaties en toeschrijvingen. Op basis van een opgebouwd corpus (N = 83), archivalia en bestaande literatuur presenteren we een nieuwe analyse en indeling. Slechts 29 exemplaren in het corpus kunnen eenduidig worden toegewezen. Dit betreft munten uit de heerlijkheden Born, Heinsberg en Limbricht. De herkomst van de overige munten blijft vooralsnog onzeker. Mogelijk zijn dit deels producten van muntvervalsers, die niet aan de muntateliers van de genoemde heerlijkheden waren verbonden.

Summary – The double mite De Witte 416 in the name of Joan of Brabant (r. 1355–1406) and Philip the Bold (r. 1384–1404) was widely imitated. Many of these imitations are barely legible. Consequently, many attributions in the literature must be subject to scrutiny. Using extant literature, archival data and a corpus of 83 specimens, we present a new analysis of these coins. Only 29 specimens in the corpus can be attributed with absolute or reasonable certainty, viz. to Born, Heinsberg or Limbricht. The remaining coins may have been produced by forgers who were not affiliated with seigneurial mints.

IN DE PERIODE CA. 1350–1500 is in tientallen heerlijkheden langs en in de buurt van de Maas gemunt. Een groot gedeelte van die aanmunting betreft kleingeld. Dit kleingeld was niet primair bedoeld voor interne circulatie binnen de muntende heerlijkheden, maar voor de export. De voorbeelden van de nagevolgde munten stammen vaak uit de staten waarheen werd geëxporteerd. Bij de Maaslandse heerlijkheden gaat het in de veertiende eeuw vooral om Brabant, Luik en Vlaanderen, en in de vijftiende eeuw de Bourgondische Nederlanden en Frankrijk. In deze staten bestond periodiek een tekort aan kleingeld. Dit ‘*big problem of small change*’, zoals Sargent & Velde¹ het formuleren, was een courant voorkomend fenomeen in de late middeleeuwen.

* Willy Geets is onafhankelijk onderzoeker, Bonheiden; @: willy.geets@skynet.be

** Jos Benders is verbonden aan de NTNU te Trondheim. Contact: NTNU, Fakultet for økonomi, Alfred Getz vei 3, NO-7491 Trondheim; @: jos.benders@ntnu.no

¹ Sargent & Velde, 2002.

In 1982 publiceerde Lucas *Monnaies seigneuriales mosanes*, een overzichtswerk van deze Maaslandse munten.² Zijn catalogus is hoofdzakelijk gebaseerd op eerdere publicaties. Zijn uitgebreide inventarisatie ontsloot deze muntslag. Helaas is Lucas' bronnenkritiek summier. Veel publicaties die hij gebruikte stammen uit de negentiende eeuw, en de lezingen en interpretaties van de beschreven munten zijn niet altijd betrouwbaar. Idealiter zouden de destijds afgebeelde munten moeten worden achterhaald om te controleren in hoeverre ze correct zijn beschreven en afgebeeld. Omdat de munten in de loop van de tijd verspreid zijn geraakt, is dat geen haalbare kaart. Haeck³ heeft in deze wel lovenswaardig werk verricht door 1.507 munten uit één bepaalde collectie, het Penningkabinet van de KBR te Brussel, te verifiëren; veel negentiende-eeuwse beschrijvingen behoeften inderdaad correctie.

Daarop voortbordurend leveren we in dit artikel een andere bijdrage aan onze kennis van de Maaslandse muntslag. Daarin staat één bepaald type munt centraal, namelijk de dubbele mijt De Witte (W) 416 op naam van hertogin Johanna van Brabant (reg. 1355-1406) en graaf Filips de Stoute van Vlaanderen (reg. 1384-1404). Van dit type bestaan de nodige navolgingen. De herkomst is in veel gevallen onduidelijk aangezien de munten zelden goed leesbaar zijn. Dat heeft meerdere redenen: de omschriften zijn vaak verhaspeld, de slag is vaak slordig, en de munten verbleven vaak eeuwen in de grond. De wens om de munten toch te identificeren heeft geleid tot interpretaties en lezingen die achteraf fout bleken. Om dergelijke fouten te vermijden, zijn we in deze studie voorzichtig met het toewijzen van de ons bekende navolgingen. Pas als we deze met een hoge mate van waarschijnlijkheid konden lezen, zijn ze toegeschreven aan de identificeerbare heerlijkheid en muntautoriteit. Een beperking daarbij is dat het leeuwendeel van de munten niet fysiek kon worden beoordeeld, maar alleen op basis van een foto. Misschien zullen meer munten uit het corpus identificeerbaar zijn als nadere fysieke inspectie mogelijk is.

Als prelude op het eigenlijke onderwerp gaan we in wat volgt eerst in op de termen 'navolging' en 'vervalsing'. Vervolgens stellen we het prototype, de dubbele mijt W 416, aan de orde. Na een korte introductie van de muntslag in de heerlijkheden Born, Heinsberg en Limbricht komen de navolgingen van de dubbele mijt aan bod, eerst de muntvondsten en vervolgens het opgebouwde corpus en de analyse daarvan. We sluiten af met enkele conclusies, een discussie en suggesties voor vervolgonderzoek.

Terminologie: vervalsingen en navolgingen

In de numismatiek bestaat er geen consensus over het gebruik van de termen 'navolging' en 'vervalsing'. In wat volgt spreken we van navolgingen als het ontwerp van een munt duidelijk is gebaseerd op een bestaand origineel (ook wel

² Lucas, 2012.

³ Haeck, 2010.

‘prototype’ genoemd), maar daar toch herkenbaar van afwijkt. Veel navolgingen bevatten de naam van de muntheer (m/v) en/of heraldische symbolen die de herkomst duidelijk maken. Hiermee zuivert deze opdrachtgever zich van alle mogelijke blaam van namaak. In de Angelsaksische literatuur noemt men deze navolgingen ‘*signed adaptations*’ en ‘*signed imitations*’.⁴

Bij vervalsingen is er sprake van het exact reproduceren van het uiterlijk van het origineel door anderen dan de oorspronkelijke muntautoriteit. De vervalser probeert een dermate getrouwe kopie te maken dat die niet is te onderscheiden van het origineel. Muntvervalsing is een juridische term. Op vervalsen stonden in de middeleeuwen zware straffen. Het produceren van navolgingen kan echter wel zijn toegestaan. De vraag is dan of de opdrachtgever wel over het muntrecht beschikte. Veel gewilde munttypen zijn op grote schaal nagevolgd, ook door bisschoppen, graven en hertogen wier muntrecht onomstreden was. Voorbeelden uit de Lage Landen zijn de navolgingen van de *Edwardian penny* uit Engeland, de gulden uit Florence en de Tourse groot uit Frankrijk. Minder duidelijk wordt het bij de muntslag door heerlijkheden. In de meeste gevallen zijn alleen hun munten bekend, en is bij gebrek aan archivalia niet geweten of die heerlijkheden over muntrecht beschikten, laat staan wat dat laatste dan precies inhield.

Het prototype

De Witte beschreef het prototype in zijn standaardwerk over de Brabantse muntslag⁵ als volgt (*in vertaling*):

Vz.: ✱ **MONETA : BRABANT**; in het veld, IOH [voor Johanna] boven en PHS [voor Filips] onder een horizontale onderbroken balk

Kz.: ✱ **MONETA : FLANDRIE**; kort gevoet kruis

De Witte geeft als massa voor deze dubbele mijt uit zijn privéverzameling 1,2 g. Snede, allooï en remedies ontbreken.

Fig. 1 – Brabant-Vlaanderen, Johanna van Brabant (1355-1406) en Filips de Stoute (1384-1494), dubbele mijt, 1,06 g, Ø 21 mm (W 416 en Penningkabinet KBR Brussel, inv.nr. 2E76/36)

⁴ Stewart, 1983: 303-304; Phillips, 2014: 114.

⁵ De Witte, 1894: 175.

De Witte klasseerde het type als een ‘conventiemunt’, geslagen krachtens een monetaire conventie tussen Filips de Stoute en Johanna van Brabant, Weduwe. Dat ligt voor de hand, aangezien beider namen op de dubbele mijt staan vermeld en omdat bekend is dat beide vorsten in 1384 besloten om voor de periode 1384-1389 gezamenlijk munten te slaan, voor Vlaanderen in Mechelen en voor Brabant in Leuven.⁶ De volledige tekst van deze conventie, getekend in Parijs op 16 juli 1384, werd in 1933 gepubliceerd⁷, en in gecorrigeerde vorm in 1965 en 2014.⁸ Ze beschrijft de munten die zullen aangemaakt worden, nl. de gouden rozebeker (of *écu d’or*), de zilveren dubbele groot (bekend als de dubbele groot rozebeker) en de zilveren enkele groot (rozebeker). Van een te produceren dubbele of enkele mijt wordt echter geen melding gemaakt.

Het hoeft niet te betekenen dat in 1384 niet werd voorzien in de productie van mijten of dubbele mijten. Ook in een ordonnantie uit 1388 van Filips de Stoute wordt dergelijk kleingeld niet genoemd, terwijl uit de bijbehorende muntrekeningen blijkt dat in 1388-89 wel degelijk dubbele mijten zijn geslagen.⁹ Ze worden daar vermeld omdat de sleischat moest worden afgedragen, en er dus een verantwoordingsplicht was. De opdracht om dit kleingeld te maken is blijkaar verloren gegaan.

De Brabantse muntrekening over 1384-1386

Over de uitvoering van de monetaire conventie is het nodige bekend uit muntrekeningen. Laurent¹⁰ publiceerde de Brabantse muntrekening (rolrekening 2589) voor de periode 4 september 1384 – 16 mei 1386. Daarin blijkt dat tussen 24 maart 1385 en 14 april 1386 ‘mijten’ werden geslagen. Er werd voorgeschreven dat de munten 8 grein koningszilver in het allooi (2,78% koningszilver) moesten hebben, en dat er 15 β of 180 stuks per mark legering moesten worden geslagen.¹¹ Deze ‘mijt’ had dus een theoretische bruto-massa van 1,36 g. Verder wordt bepaald dat er twaalf van deze ‘mijten’ in de groot gingen (*‘... dont les 12 ont eu cours pour ung des groz dessus diz’*). Omdat één groot 24 mijten telt, moet het hier dus gaan om dubbele mijten. Bovendien preciseerde de rekening dat Johanna deze munten voor eigen rekening sloeg en hiervoor geen verantwoording moest afleggen aan Filips de Stoute. Johanna kon dus de volledige sleischat van deze muntslag innen. Hieruit blijkt dat de ‘mijten’ waarschijnlijk niet onder de gemeenschappelijke regeling vielen, zoals Cockshaw al opmerkte.¹²

⁶ Bonenfant *et al.*, 1965: 30-33.

⁷ Laurent, 1933: 140-145.

⁸ Bonenfant *et al.*, 1965: 51-53. Zie ook Martiny, 2014: 177-178.

⁹ Cockshaw, 1970: 121; Martiny, 2014: 38.

¹⁰ Laurent, 1933: 149-150. Origineel: Brussel, ARA, Rekenkamer, rolrekening 2589.

¹¹ Koningszilver was zilver met een gehalte van $\frac{23}{24}$ of ca. 958‰ fijn zilver, de hoogste toen haalbare zuiverheid; de mark had een massa, in decimale eenheden, van ca. 244,75 g.

¹² Cockshaw, 1970: 111, noot 25.

Het theoretisch slagaantal bedroeg 482.580 stuks. Dit significant aantal suggereert dat de dubbele mijten in vrij grote getale hebben gecirculeerd. Gezien het bestaan van navolgingen ontstond na verloop van tijd blijkbaar toch een tekort aan kleingeld in Brabant. Als men het slagaantal van W 416 vergelijkt met data voor Vlaanderen, dan wordt dat ook begrijpelijk. In tegenstelling tot de situatie in Brabant zijn voor Vlaanderen de meeste muntmeesterrekeningen bewaard gebleven. Op basis daarvan berekende Munro dat in de periode 1384-1394 in Vlaanderen bijna 2 miljoen mijten, dubbele mijten en kwart groten zijn geslagen. Voor 1394-1402 was dit aantal bijna 4,5 miljoen.¹³ Hoewel de data niet geheel vergelijkbaar zijn, suggereert dit toch dat de aanmunting van kleingeld in Brabant op veel kleinere schaal plaatsvond dan in Vlaanderen.

W 416: een conventiemunt?

Zoals gezegd suggereren de letters IOh|PhS op W 416 dat deze dubbele mijt een conventiemunt is. Uit hierna volgende berekeningen blijkt dat dit niet klopt. Als er sprake zou zijn van een conventiemunt, zou de hoeveelheid koningszilver in één dubbele mijt ongeveer gelijk moeten zijn aan $\frac{1}{12}$ van de hoeveelheid koningszilver in de groot van deze emissie, zijnde de groot rozebeker. Er gaan immers 24 mijten en dus 12 dubbele mijten in de groot. De groot rozebeker had een snede van $8\beta 4\delta^{14}$ of 100 stuks per mark legering en een allooï van 6 δ of 50% koningszilver; zijn 'rechte' massa koningszilver bedroeg dus 1,2237 g. Uitgaande van proportionaliteit zou een ermee in overeenstemming zijnde dubbele mijt dan $\frac{1}{12}$ van 1,2237 g of ca. 0,1020 g koningszilver moeten bevatten. De massa koningszilver van de dubbele mijt uit de rekening van 1384-1386 bedroeg echter slechts 0,03778 g. Dat is een factor 2,7 te weinig zilver om bij de emissie van de conventiemunten te passen. De dubbele mijt uit rolrekening 2589 past echter wél bij de courante Brabantse groot uit deze periode. De massa koningszilver daarvan¹⁵ bedroeg 0,53 g. De massa koningszilver van 12 dubbele mijten uit rolrekening 2589 is 0,45 g. Hun verhouding was 1,17, terwijl die 1 zou moeten zijn in geval van exacte proportionaliteit. De koers van de dubbele mijten lag m.a.w. 17% boven hun intrinsieke waarde. Blijkbaar was deze geringe afwijking inmiddels acceptabel voor kleingeld. Dit belette ook het omsmelten van pasmunt: het zilver hierin zou te duur zijn om als grondstof te dienen voor andere munttypes. Afgaande op de zilverinhoud behoort de dubbele mijt van rolrekening 2589 dus niet tot de reeks conventiemunten, maar werd ze geslagen op de Brabantse muntvoet.

Aangezien (1) uit rolrekening 2589 bekend is dat in 1385-1386 in de Brabantse munt dubbele mijten zijn geslagen, en (2) er geen ander type dubbele mijt op naam van Johanna van Brabant bekend is, moet W 416 wel de dubbele mijt zijn die in de rekening wordt genoemd. Blijkbaar wilde men in Brabant tijdens de

¹³ Munro, 1992: 396.

¹⁴ Bonenfant *et al.*, 1965: 51.

¹⁵ Geets, 2014: 28.

conventieperiode munten slaan die qua uiterlijk bij de conventie pasten, maar wel op Brabantse voet waren. Van Peteghem¹⁶ suggereerde in 1873 dat er ook een Vlaamse tegenhanger van de Leuvense dubbele mijt zou kunnen bestaan. Deze zou dan **PhS|IOh** in het veld moeten tonen en **MONETA FLANDRIÆ** als omschrift. Dit type is echter nooit teruggevonden. Overigens is in de muntmeesterrekeningen van de Vlaamse munt te Mechelen geen spoor te vinden van daar geslagen dubbele mijten¹⁷. Ook dat duidt erop dat er voor de dubbele mijt geen sprake is van een gemeenschappelijke muntslag.

Een ander mogelijk prototype

Fig. 2 – Namen, Willem I (1337-1391), dubbele mijt, Chalon 132, 1,5 g, Ø 22 mm (privécollectie)

Vz: **☙ MONETA NOVΛ CO**; in het veld: **NΛM|VRC**

Kz: **☙ WILLEΛ COM NΛM**

Een ander mogelijk voorbeeld voor de Maaslandse navolgingen zijn munten uit het graafschap Namen. In de muntateliers van Namen en Méraude¹⁸ werden ook dubbele mijten geslagen met tekst op twee regels, met **NΛM** boven en **VRC** onder deze balk voor Namen, en **MGR** boven en **ΛDE** onder de balk voor Méraude. Het omschrift van de voorzijde begint met een leeuwjtje, net zoals op een dubbele mijt uit Born. Meert¹⁹ zou overigens in de collectie van het Penningkabinet te Brussel een dergelijk stuk uit Born hebben gezien. Wij hebben het daar echter niet aangetroffen; het exemplaar in ons corpus (zie *infra* fig. 9) zit in een privé-verzameling.

De graven van Namen lieten veel Franse munten navolgen. Lang vóór 1384 lieten ze bijvoorbeeld de *denier paris* navolgen, met in het veld een tweelinijige tekst **FRΛ|NCO** en **FRΛ|OCN** (geslagen onder Lodewijk IX (1226-1270) en Karel V van Frankrijk (1364-1380)).²⁰ Karel V van Frankrijk bracht dergelijke *deniers* uit met de emissie van 1365. Volgens Chalon zou graaf Willem I en/of II van Namen overigens ook de dubbele mijt van Johanna van Brabant en Filips de Stoute hebben nagevolgd.²¹

¹⁶ Van Peteghem, 1873: 329.

¹⁷ Martiny, 2014: 18.

¹⁸ Chalon, 1860: 80, nrs. 129-134 voor Namen, en p. 89, nrs. 167 en 168 voor Méraude.

¹⁹ Meert, 1974: 79-80 (zonder afbeelding).

²⁰ Duplessy, 1988: nrs. 191 en 366.

²¹ Chalon, 1860: 80.

De Maaslandse navolgingen kunnen inderdaad een Naams voorbeeld hebben gehad. Toch lijkt deze ontlening minder waarschijnlijk. Er bestaan immers navolgingen met **IOh** boven de balk en **ŃES** onder de balk (Fig. 14), wat doet denken aan de Leuvense munt als voorbeeld. Bovendien hebben alle Maaslandse navolgingen **MONETΛ** in het omschrift, zowel op de voor- als de keerzijde. Voor de muntplaatsen Namen en Méraude bestaan er negen types (varianten), waarvan echter slechts één type **MONETΛ** draagt op beide zijden.

Nood aan pasmunt

De late middeleeuwen werden gekenmerkt door een quasi constante nood aan pasmunt. Munro had aandacht voor de aanmaak van pasmunt tijdens de periode van 1334 tot 1484 in Vlaanderen. Hij concludeerde: *the Flemish petty coinage outputs were remarkably small for almost all of this 150-year period*, en ook dat het aandeel van echte pasmunt zoals de mijten (enkele en dubbele) in de totale hoeveelheid regulier gemunt zilver slechts 0,1% bedroeg. Aangezien de koers van de dubbele mijt ongeveer 17% boven de intrinsieke waarde van de biljoenlegering lag (zie *supra*), zagen lokale muntheren hier een opportuniteit om die pasmunt massaal na te volgen (des te meer daar ze bovendien het al lage zilveragehalte van dit ‘zwart geld’ niet altijd blijken te hebben gerespecteerd).

Born, Heinsberg en Limbricht

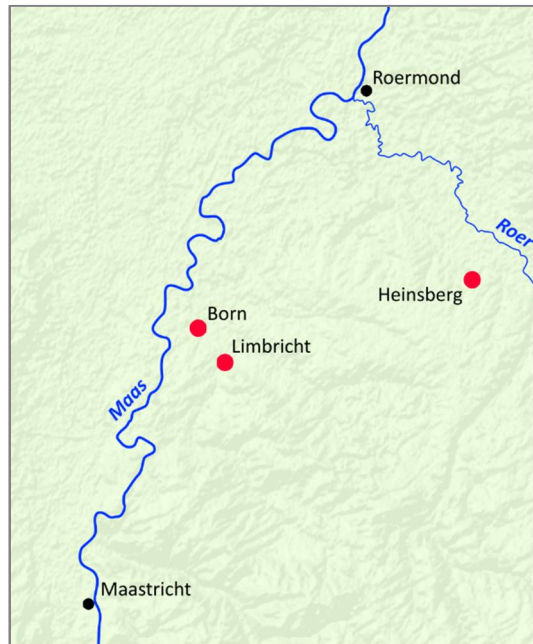

Fig. 3 – De ligging van de ‘muntplaatsen’ Born, Limbricht en Heinsberg (ontwerp: Menne Kosian, RCE)

De dubbele milt W 416 is met zekerheid nagevolgd in de heerlijkheden Born, Heinsberg en Limbricht. Deze liggen dicht bij elkaar (Fig. 3), maar hun muntslag vertoont grote verschillen. Die zullen te maken hebben met hun status. De heren van Born en Heinsberg waren machtige en vooraanstaande leden van de Maaslandse adel, terwijl Limbricht nooit meer dan van lokaal belang is geweest. Dit komt ook tot uitdrukking in de muntslag. De heren van Heinsberg hadden in de loop der eeuwen een uitgebreid maar gefragmenteerd territorium verworven. Zij lieten in veel plaatsen munt slaan, zeker al vanaf eind-dertiende eeuw (in Gangelt). De stad Heinsberg was echter prominent, zeker aan het einde van de veertiende eeuw.²² Born was toen in handen van Reinoud van Valkenburg (reg. 1378-1396), een telg uit een zijtak van de heren van Valkenburg. Reinoud had Born geërfd van zijn halfbroer Walram (reg. 1356-1378), die op zijn beurt de opvolger was van hun beider vader Jan van Valkenburg. Na de dood van Reinoud vererfde Born op neef (oomzegger) Simon van Salm, die echter al in 1397 overleed. Zijn erfgenamen waren zijn broer Jan en zus Odilia. Jan van Salm werd heer van Born, maar verkocht in de periode 1400-1402 die heerlijkheid aan de Gelderse hertog Willem van Gulik.²³

In hun bezit was ook de heerlijkheid Sittard, die nauw verweven was met Born. De meeste munten van de heerlijkheid Born vermeldde trouwens Sittard als muntplaats. Walram nam het initiatief om munten te laten slaan, waaronder een gouden munt en diverse grotere zilverstukken.²⁴

In Limbricht is maar weinig gemunt. De dubbele mijten vormen de belangrijkste exponent van deze muntslag. Net zoals zijn voorgangers schreef Lucas deze munten toe aan een Arnold IV van Stein.²⁵ Nadat een dubbele milt werd gevonden met een duidelijk leesbaar omschrift **BARGHE** (onderstaand afgebeeld als Fig. 12)²⁶, werd op zoek gegaan naar een verklaring. Daarbij bleek dat de historicus Munsters in 1985 had aangetoond dat Adam (Daem) van Berghe²⁷ uiterlijk in 1383 Limbricht in pand had gekregen en tot zijn dood in 1422 pandheer was gebleven. De dubbele mijten moeten allemaal aan hem worden toegeschreven.

De muntslag van deze drie heerlijkheden vertoont grote verschillen. In Born en in nog veel sterkere mate Heinsberg is gedurende lange periodes een groot aantal denominaties geslagen, inclusief incidenteel gouden munten. De muntheren behoorden tot de hoge adel, van wie dit blijkbaar werd geaccepteerd. Voor Limbricht is uitsluitend kleingeld bekend, waarvan de hier bestudeerde dubbele mijten veruit het meest voorkomen.

²² Menadier, 1913; Kochs, 1962, 1963 en 1964; Lucas, 1982: hoofdstuk 18.

²³ Lauwers, 1991: 34-35.

²⁴ Lucas, 1982: hoofdstuk 3 (Born); Benders, 2015.

²⁵ Lucas, 1982: hoofdstuk 25 (Limbricht).

²⁶ De Backer & Benders, 2018.

²⁷ Munsters, 1985.

Ter illustratie van de nabijheid van ‘de buitenlanden’, en dus exportmarkten voor de muntende heerlijkheden langs de Maas, bevat fig. 4 een kaart van het ambt Born (inclusief Sittard) in de Gulikse periode 1494-1794.

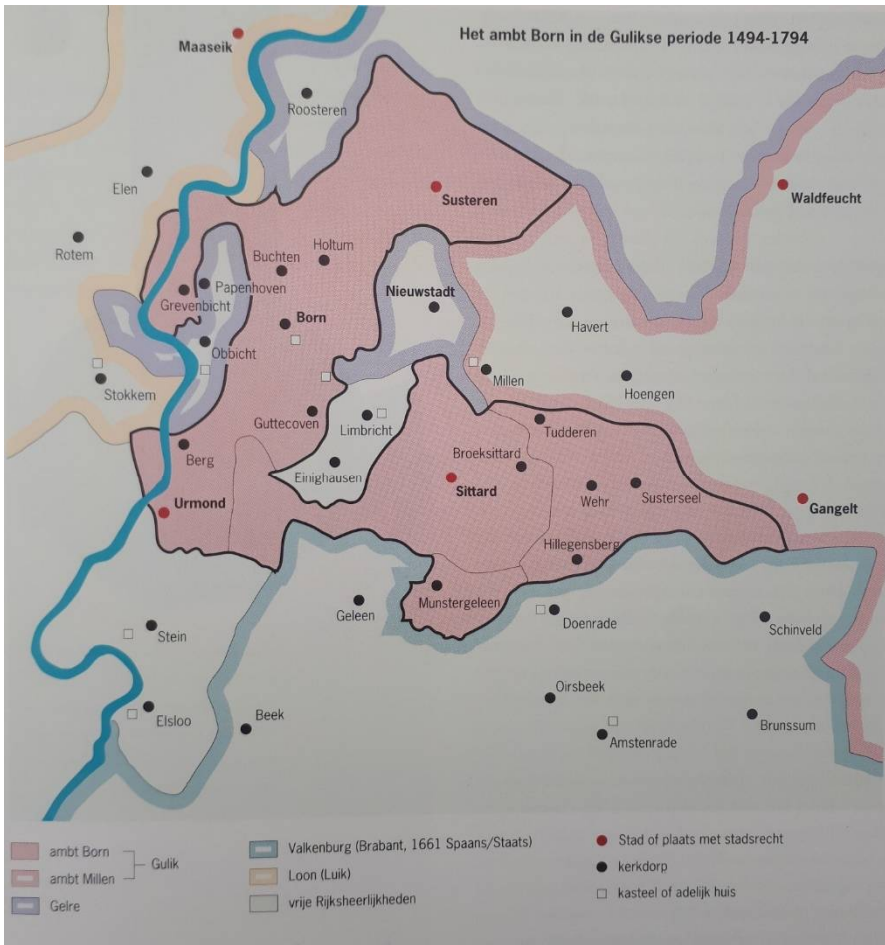

Fig. 4 – Het ambt Born in de periode 1494-1794²⁸

Muntvondsten

Er zijn maar weinig vondsten geregistreerd van navolgingen van de dubbele mijt W 416. Het aantal losse vondsten in België is zeer beperkt. In de overzichtswerken van Haeck worden geen navolgingen genoemd.²⁹ Een slecht leesbare

²⁸ Van Luyn, 1993: 101.

²⁹ Haeck, 1996 & 2000.

dubbele mijt voor Born werd gevonden in Eine (Oost-Vlaanderen).³⁰ Dengis³¹ meldt voor de Belgische provincie Limburg twee losse vondsten (Li 142 en Li 143), door de auteur toegeschreven aan respectievelijk Jan van Salm en Reinoud van Valkenburg, en daarnaast voor Heinsberg één losse vondst in *dito* (Li 168). Daarnaast rapporteerde Piot³² in 1855 dat een grote muntvondst (ca. 2.000 munten), waarvan de vindplaats niet bekend is, acht navolgingen bevatte. De vondst werd aan het Penningkabinet te Brussel geschonken. De in 2010 nog resterende 1.507 exemplaren werden door Aimé Haeck geverifieerd; de genoemde navolgingen trof hij echter niet aan.³³

Een andere grote vondst (200 exemplaren) uit Brussel, verborgen in de eerste helft van de 15de eeuw, werd beschreven door Tourneur. Ze bevatte echter geen navolgingen uit Born, Limbricht of Heinsberg.³⁴ Hetzelfde geldt voor een vondst in het Franse Étain (arrondissement Verdun) van ca. 200 zwarte munten afkomstig uit ‘alle Belgische provincies’, verborgen na 1404. De vondst bevatte twaalf exemplaren van W 416.³⁵ Ook elders in Frankrijk zijn deze munten volgens twee deskundigen hooguit sporadisch gevonden.³⁶

De volgende tabel geeft een overzicht van gerapporteerde Nederlandse vondsten.

NUMIS nummer	Muntheer	Gemeente	Foto	Opgegeven referentie
1008903	Jan van Salm	Dordrecht 1997	Nee	Lucas 27 e.v.
1015927	Reinoud van Valkenburg	Lopik 1998	Nee	Lucas 18
1026900	Jan van Salm	's-Hertogenbosch 1996	Nee	Lucas 28-33
1027456	Jan van Heinsberg	Schiedam 1994-1995	Nee	Noss 61a
1147953	Onbekend	Schouwen-Duiveland	Ja	geen
1176635	Adam van Berghe	Aardenburg voor 2018	Ja	destijds ongepubliceerd

Fig. 5 – Gerapporteerde vondsten in Nederland (NUMIS, stand van zaken 9-4-2025)

³⁰ Beeckmans, 2012: 43.

³¹ Dengis, 2012: 225 en 229.

³² Piot, 1855: 36-60 en plaat III, nrs. 1-8.

³³ Haeck, 2010.

³⁴ Tourneur, 1928.

³⁵ Van Peteghem, 1873: 123-124.

³⁶ E-mails aan de tweede auteur van J.C. Moesgaard van 19/III/2023 en T. Cardon van 21/III/2023.

Bij gebrek aan foto's zijn de meeste Nederlandse vondsten niet te verifiëren. Het totale aantal is met zes overigens vrij beperkt. Gezien de povere staat van bewaring van veel navolgingen (zie corpus) zijn het overwegend vondstexemplaren. Over het algemeen geldt dat lang niet alle gevonden munten aan NUMIS en/of PAN worden gerapporteerd en in deze databanken geregistreerd.³⁷ Niettemin is te concluderen dat de vondsten in en dichtbij Brabant en Vlaanderen zijn gedaan, dus de regio waarvoor de munten oorspronkelijk waren bedoeld.

Corpus

Om niet beïnvloed te worden door wat andere auteurs meenden te lezen of te zien op deze dubbele mijten, hebben wij geen rekening gehouden met getekende exemplaren, en hebben wij gewerkt op basis van foto's, en voor een minderheid op basis van 'munten in de hand'. Onze zoektocht naar bestaande exemplaren richtte zich dus naar veilingen, museale collecties, recente publicaties, privé-verzamelingen, vondsten, determinatiefora en NUMIS-gegevens. In totaal zijn foto's verzameld van ongeveer 80 exemplaren. Enkele exemplaren werden meermaals aangetroffen; hiervoor is gecorrigeerd.

Een belangrijk deel van het corpus heeft corrosie ondergaan, met als gevolg massaverlies en slechte leesbaarheid. Geen enkel teruggevonden exemplaar is in prachtige staat: slijtage vanwege intensief stempelgebruik en langdurige circulatie, samen met een onscherpe graving, liggen aan de basis van de lage kwaliteit van de beschikbare exemplaren. Meerdere exemplaren zijn bovendien verweerd en gecorrodeerd door lang verblijf in de grond.

Op het oog te beoordelen bevatten de navolgingen en vervalsingen nauwelijks of zelfs helemaal geen zilver. Metallurgisch onderzoek van exemplaren van W 416 en de navolgingen zou wenselijk zijn om zicht te krijgen op de samenstelling en meer bepaald de zilveragehaltes.

Metrologische analyse

Het prototype W 416 zou 1,36 g moeten wegen. De massa van de navolgingen en vervalsingen toont, over het ganse corpus beschouwd, een grote spreiding: de zwaarste heeft een massa van 2,8 g en de lichtste 0,6 g. De zwaarste is dus 4,6 maal zwaarder dan de lichtste munt. De spreiding over de aan Born en Limbricht toegewezen munten is aanzienlijk kleiner: deze varieert van 2,8 tot 0,7 g voor Born en van 2,5 tot 1,3 g voor Limbricht. De gemiddelde massa van de aan Born en Limbricht toegewezen munten bedraagt respectievelijk 1,3 en 1,8 g.

De voorgeschreven massa van 1,36 g aanhouden lijkt van ondergeschikt belang te zijn geweest bij de productie van navolgingen, wat er indirect op wijst dat dit ook gold voor het zilveragehalte.

³⁷ Zie bijvoorbeeld Cruysheer, 2016 en Van Dijk & Bil, 2019.

Stilistische kenmerken

Bij het indelen van de munten in categorieën hebben we gekozen voor een voorzichtige benadering, beperkt tot alleen goed leesbare exemplaren. Voor Heinsberg leverde dat geen probleem op: diens munten voldoen aan deze voorwaarde; we wijzen munten alleen toe aan Born of Limbricht als ze duidelijk als zodanig identificeerbaar zijn. Van slechts enkele munten uit Born en Limbricht zijn de omschriften echter eenduidig of met een hoge mate van waarschijnlijkheid te ontcijferen, al is de vorm van sommige letters wel eens merkwaardig. Onderzoekers hebben in het verleden geprobeerd ook omschriften op beperkt leesbare munten toch te reconstrueren, zodat ze konden worden toegewezen. Uiteraard werden daarbij fouten gemaakt: de wens/drang tot toeschrijving heeft geleid tot interpretaties die achteraf niet correct bleken. De meest bekende is de toewijzing van een aantal munten, met daarop een afkorting van de naam ‘Johannes’, aan Heusden.³⁸ Deze toewijzing is inmiddels achterhaald (Lucas 21.1).³⁹

Het gevolg van één en ander is dat een grote restcategorie overblijft. De hoop is dat in de toekomst exemplaren opduiken aan de hand waarvan meer toewijzingen mogelijk worden.

Karakteristiek is de ietwat simplistische tekst van het omschrift, met name het woord **MONETA**, zowel op de voorzijde als op de keerzijde, gevolgd door de gelatiniseerde en/of verkorte vorm van Born en Limbricht (resp. **BORNE** of **BORNEI** en **LIB** of **LEI** **IB**). Opvallend is dat het woord *moneta* altijd correct is uitgevoerd. Het is vaak het enige dat goed herkenbaar is gebleven, zonder vervormde karakters. Voor Born en Limbricht is de **M** van *moneta* op praktisch alle exemplaren gereduceerd tot de twee stokken, hier voorgesteld als **Π**.

Een aantal dubbele mijten roept vragen op omdat het woord na **M/MONETA**, op voor- en keerzijde, niet goed interpreteerbaar is, zelfs niet als rekening wordt gehouden met verhaspeling. Deze woorden lijken een willekeurige verzameling letters of gedegenerende lettervormen. Bovendien zijn de munten in hun geheel vaak ruw afgewerkt. De vraag dringt zich dan ook op of dit geen vervalsingen zijn. Vermoedelijk was het de bedoeling van de makers om de herkomst van hun producten te verdoezelen. Wij zijn er alleszins van overtuigd dat er zowel navolgingen uit Born en Limbricht bestaan als vervalsingen van deze laatste.

Indeling in categorieën

De munten die wij met quasi zekerheid kunnen toewijzen aan Born, Limbricht of Heinsberg werden gegroepeerd per atelier *c.q.* significante varianten/subgroepen, en voorzien van afbeeldingen van de duidelijkst leesbare munten die ongetwijfeld zijn geslagen in het atelier in kwestie. Of dit atelier dan actief was in de betrokken heerlijkheid zelf *c.q.* de hoofdplaats ervan, moet in het ongewisse blijven.

³⁸ Piot, 1855; Van der Chijs, 1862: 13-17.

³⁹ Lucas, 1982: hoofdstuk 21.

1. Met gereede zekerheid kunnen wij een groep van zestien exemplaren toewijzen aan Born, omdat verwezen wordt naar die plaats in de omschriften en omdat het veld duidelijk de muntheer/opdrachtgever Reinoud van Valkenburg (REINER) vermeldt. In deze groep zitten twee exemplaren in geel koper. Het best bewaarde exemplaar van de groep wordt hierna afgebeeld (Fig. 6). De tekst van het omschrift op de voorzijde ervan eindigt met twee bolletjes.

Fig. 6 – Born, Reinoud van Valkenburg (1378-1396), dubbele mijt, variant met ⋆ in voorzijdeomschrift, 1,46 g, Ø 23 mm (NNC inv.nr. NM-10392)

Vz: + MONETA BORNE ⋆; in het veld REINER

Kz: MONETA BORNE

In de groep van zestien exemplaren voor Born komt nog een tweede exemplaar voor met twee bolletjes aan het einde van het omschrift op de voorzijde.

Fig. 7 – Idem als Fig. 6, 1,19 g, Ø 22 mm (Veiling Elsen 146, lot 1204)

Vz: + MONETA BORNE ⋆; in het veld REINER

Tot deze groep behoort ook één variant met drie bolletjes aan het einde van het omschrift van de voorzijde.

Fig. 8 – Born, Reinoud van Valkenburg (1378-1396), dubbele mijt, variant met ⋆ in voorzijdeomschrift, 1,63 g, Ø 22 mm (Veiling Elsen 87, lot 620)

Vz: + MONETA BORNE ⋆; in het veld REINER

Binnen deze groep van zestien is er één dubbele milt met een leeuwtje als laatste karakter van de tekst in het omschrift van de voorzijde. Zoals gezegd, bestaat er een Naamse versie van de dubbele milt. Het blijft een open vraag of er een verband bestaat tussen deze en de Bornse versie.

Fig. 9 – Born, Reinoud van Valkenburg (1378-1396), dubbele milt, variant met ♁ in voorzijdeomschrift, 1,39 g, Ø 22 mm (Veiling Elsen 143, lot 1229)

Vz: **MONETA BORNE ♁**; in het veld **REINER**

2. Wat betreft Limbricht is de verwijzing naar Adam van Berghe in het omschrift van de voor- en keerzijde of de verwijzing naar **L(Æ)MBR** zodanig, dat met gereede zekerheid een groep van elf exemplaren kan worden toegewezen aan deze heerlijkheid.

Bij de Limbrichtse munten zijn drie subgroepen te onderscheiden aan de hand van de afkortingen in het veld:

- **LÆM|BRS** of **LOM|BRS**
- **DOM|VES** of **DOM|VOS**
- **DOM|MÆI**

De muntheer identificeert zich niet in deze eerste subgroep. Een eenduidige verklaring voor **BRS** hebben wij niet; mogelijk staat **LÆM|BRS** voor **LÆMBO-RÆNS**, een plaatsnaam, in tegenstelling tot **DOM|...** in de tweede en derde subgroep dat naar de titel van de muntheer (*dominus*) zou verwijzen.

*Fig. 10 – Limbricht, Daem van Berghe (1381-1422), dubbele milt, subgroep met **LÆM|BRS** in het voorzijdeveld, 1,94 g, Ø 22 mm (Veiling Elsen 143, lot 1233)*

Vz: **♁ MONETA D LÆMBR?**; in het veld **LÆM|BRS**

Kz: **♁ MONETA LMBR?**

Fig. 11 – Limbricht, Daem van Berghe (1381-1422), dubbele mijt, subgroep met LOM|BRS in het voorzijdeveld, 1,53 g, Ø 22 mm (Veiling Küunker 307 (Coll. Genaert), lot 90)

Vz: + MONETA LOM|BRS; in het veld LOM|BRS

Kz: MONETA LMBR

Fig. 12 – Limbricht, Daem van Berghe (1381-1422), dubbele mijt, subgroep met DOM|VES in het voorzijdeveld, 2,31 g, Ø 22 mm (privécollectie)

Vz: ✠ MONETA BERGHE; in het veld: DOM|VES

Kz: ✠ MONETA LMBR

In de derde subgroep is, in het veld, VES vervangen door MÆI. Waarop MÆI zou kunnen slaan, blijft voor ons een raadsel. De I van MÆI is nauwelijks te bespeuren, maar op een gelijkaardige dubbele mijt met een minder beschadigd veld is de M duidelijk te lezen.

Fig. 13 – Limbricht, Daem van Berghe (1381-1422), dubbele mijt, subgroep met DOM|MÆI in het voorzijdeveld, 1,51 g, Ø 22 mm (Veiling Elsen 147, lot 1108)

Vz: + MONETA B ...; in het veld DOM|MÆI

Kz: MONETA BERGHE

3. De dubbele mijten van Heinsberg zijn eenduidig: in het veld staat **INH|HÆI**. In het omschrift van de voorzijde staat **IOHANNES DE HEINSB** en in dat van de keerzijde **MONETA HEINSB**.

Het omschrift van de keerzijde start met een rozet (✱). Er zijn ons slechts twee exemplaren bekend. Ze ogen veel beter dan de exemplaren van elders: de

stempels zijn goed verzorgd, de letters duidelijk leesbaar, en de munten zijn scherp geslagen.

Fig. 14 – Heinsberg, Johan van Heinsberg (1395-1438), dubbele milt, 1,96 g, Ø 22 mm (Münzkabinett der Staatlichen Museen zu Berlin, inv.nr. 18308890)

Vz: + IOHANNES DE HEINSB; in het veld IHN|HEI

Kz: ✦ MONETA HEINSB

4. Een 54-tal overige exemplaren laten geen duidelijke toewijzing toe. De meeste zijn slecht leesbaar, hebben verhaspelde karakters in de omschriften en/of zijn geslagen op een dun muntplaatje (een koperen munt van 0,65 g met een diameter van 22 mm heeft een dikte van slechts 0,19 mm). Verhaspelde karakters komen echter nooit voor in het woord *moneta*. De M van *moneta* op alle leesbare exemplaren is gevormd door de twee stokken M. Vaak heeft het korte gevoet kruis van de keerzijde een negatieve impact op de scherpte van de letters in het veld van de voorzijde, zodat ook deze laatste onder de noemer ‘verhaspeld’ vallen.

Vier exemplaren uit dit deel van het corpus tonen in het veld van de voorzijde de letters IOh. Tot nu toe schreven auteurs deze munten toe aan Jan van Salm, heer van Born in de periode 1397-1400/02. De letters in de omschriften laten echter niet toe deze munt eenduidig toe te wijzen aan Born. Lucas opteerde voor Born zonder verdere verantwoording.⁴⁰ Het is zeer de vraag of Jan van Salm gemunt heeft, aangezien geen andere munten van hem bekend zijn. Mogelijk heeft de graveur van deze IOh|NES-munten zijn inspiratie rechtstreeks gehaald bij de dubbele conventiemilt met IOh|PHS in het veld (zie *supra*). Dit type plaatsen wij onder de categorie vervalsing.

Fig. 15 – Muntautoriteit onbekend, dubbele milt met IOh|NES, 1,27 g, Ø 22 mm (Penningkabinet KBR, zonder nummer)

⁴⁰ Lucas, 1982: 3.14-3.17.

Een typisch voorbeeld van een dubbele mijt met verhaspelde karakters, met in het omschrift van de voorzijde + MONETΛ ???VDOÆ en op de keerzijde + I'IONETΛ D?RV?TΛS, wordt hierna afgebeeld. In het veld staat SÆ?|?ON; de keerzijde heeft een klein gevoet kruis. Dit type komt overeen met Lucas ref. 34.2. Meerdere exemplaren van dit type dragen geen duidelijke verwijzing, noch naar een plaatsnaam, noch naar een opdrachtgever.

Fig. 16 – Muntautoriteit onbekend, dubbele mijt met verhaspelde karakters, 1,53 g, Ø 22 mm (Veiling Elsen 113, lot 1126)

Vz: + MONETΛ ???VDOÆ; in het veld SÆ?|?ON

Kz: + I'IONETΛ D?RV?TΛS, en voorzien van een klein gevoet kruis

Besluit

De toewijzingen die in het verleden werden gedaan hangen een fout beeld op: te vaak werden deze dubbele mijten systematisch toegewezen aan Born, Limbricht of Heinsberg, al dan niet met een vraagteken. Mogelijk wilden eerdere numismaten de munten met sterk verhaspelde en zelfs onleesbare karakters niet als vervalsingen bestempelen. Van de 83 teruggevonden exemplaren konden wij er 29 toewijzen: 16 aan Born, 11 aan Limbricht en slechts 2 aan Heinsberg; overigens zijn wij geen imitaties van de dubbele mijt van Heinsberg tegengekomen en dit type was dus blijkbaar niet ‘populair’; samen maken die 29 exemplaren iets meer dan 1/3 uit van het corpus.

Een aantal stukken zijn niet determineerbaar vanwege de uiterst slechte staat van bewaring. Wanneer de zichtbare lettertekens op geen enkele wijze herkenbaar zijn of kunnen worden gelinkt aan ons alfabet, dan zijn ze o.i. met opzet verminkt om herkomstbepaling onmogelijk te maken. Personen die munten maken en opzettelijk onbekend willen blijven, vallen in de categorie ‘vervalser’. De toeschrijving van de bulk van de munten aan valsmunters of onbekenden is een gevolg van de methodologische aanpak om alleen duidelijk leesbare munten toe te schrijven. Het valt niet uit te sluiten dat enkele munten bij nadere determinatie alsnog zijn toe te wijzen aan legitieme ateliers.

De navolgingen zijn gemaakt voor de export, waarbij Brabant voor de hand ligt als voornaamste afzetmarkt. De schaarse gegevens over vondsten tonen aan dat ze in een ruimer gebied circuleerden. Het gebrek aan pasmunt in het eerste kwart van de vijftiende eeuw heeft stellig aan de basis gelegen van deze export van pasmunten, komend uit één of meerdere ateliers die ontsnapten aan de zeggenschap van de vorsten wier munten werden nagevolgd.

De grote groep van 54 niet-toewijsbare exemplaren of bijna $\frac{2}{3}$ van het corpus illustreert de complexiteit van deze studie. Mogelijk is het type van de dubbele mijt in nog meer heerlijkheden geslagen dan tot nu toe bekend, maar dit is alleen vast te stellen aan de hand van leesbare exemplaren.

Deze detailstudie roept vragen op voor verder onderzoek. Zo valt op dat het besproken type van de dubbele mijt alleen in een kleine regio is nagevolgd. In hoeverre geldt dat ook voor andere types? Het type vormt een aanzet naar de bredere focus op de productie van alle types kleingeld in het Maaslandse gebied tijdens de vijftiende eeuw. Hoe reageerden omliggende grote staten als de Bourgondische Nederlanden, Gelre, Gulik, Kleef, Luik en Utrecht daarop, en zaten er verschillen in die reacties? Hoe was de politieke verhouding tussen de navolgers en nagevolgden, en speelde dat een rol bij de keuze voor munttypes en het bestrijden, gedogen of zelfs stimuleren van de muntslag in de heerlijkheden? Hun munten mogen vaak onooglijk zijn, maar de rol van kleine heerlijkheden in het voorzien van betaalmiddelen blijft fascinerend.

Eindnoot

Dank aan allen die foto's en gegevens van deze dubbele mijten hebben verstrekt. Voor aanvullende gegevens houden de auteurs zich aanbevolen. Van de kritische opmerkingen van twee anonieme beoordelaars en behandelend redacteur Toon Opdam bij een eerdere versie hebben we dankbaar gebruik gemaakt.

Behandelend redacteur: Toon Opdam

Biografische noten

Willy Geets (1949) is onafhankelijk onderzoeker en redactielid van het Belgisch Tijdschrift voor Numismatiek en Zegelkunde. Zijn onderzoeksinteresse gaat naar middeleeuwse en vroegmoderne munten uit de Lage Landen, naar het muntproductieproces en naar monetaire geschiedenis.

Zie voor zijn publicaties: www.numisbel.be/Geets.htm.

Als numismaat is Jos Benders (1965) vooral geïnteresseerd in de laatmiddeleeuwse muntslag van de Lage Landen.

Zie voor zijn numismatische publicaties: www.numisbel.be/Benders.htm.

Gebruikte afkortingen

ARA: Archives Royales / Rijksarchief, Brussel

JEGMP: Jaarboek Europees Genootschap voor Munt- en Penningkunde

NNC: Nationale Numismatische Collectie, Amsterdam

PKB: Penningkabinet, Koninklijke Bibliotheek van België (KBR), Brussel

PLATEN MET PROTOTYPE EN NAVOLGINGEN (*afbeeldingen op schaal 175%*)

Afb. 1* – Conventietype

Afb. 6* – Born

Afb. 7* – Born

Afb. 8* – Born

Afb. 9* – Born

Afb. 10* – Limbricht

PLATEN (vervolg)

Afb. 11* – Limbricht

Afb. 12* – Limbricht

Afb. 13* – Limbricht

Afb. 14* – Heinsberg

Afb. 15* – Niet toewijsbaar

Afb. 16* – Niet toewijsbaar

Literatuurlijst

- Alvin, F. (1901) Denier noir inédit de Jean Ier, seigneur de Heinsberg 1395-1438 *Gazette Numismatique* 6 (1 oktober), 3-4
- Backer, H. De & Benders, J. (2018) Adam van Berghe (1381-1422), een vergeten munt-heer van Limbricht *RBN* 164, 534-536
- Beeckmans, L. (2012) Munten uit de bodem van Eine (O.-VI.) *JEGMP* 2012, 33-48
- Bonenfant, P., Bartier, A. & Van Nieuwenhuysen, A. (1965) *Verzameling van de verordeningen der Nederlanden*, Eerste reeks, Afdeling 1 (Brussel)
- Chalon, R.H.G. (1860) *Recherches sur les monnaies des comtes de Namur* (Brussel)
- Chijs, P.O. van der (1862) *De munten der leenen van de voormalige hertogdommen Brabant en Limburg*, enz. van de vroegste tijden tot aan de pacificatie van Gend (Haarlem)
- Cockshaw, P. (1970) À propos de la circulation monétaire entre la Flandre et le Brabant de 1384 à 1390 *Contributions à l'histoire économique et sociale* 6, 205-241
- Cruysheer, A. (2016) De LEO-munten van graaf Floris III van Holland (1157-1190); inventarisatie en hypothese *JMP* 103, 71-100
- Cumont, G. (1901) Faux-monnayeurs en Brabant; fin du xive et commencement du xve siècle *Annales de la Société d'Archéologie de Bruxelles* 15, 315-325
- Dengis, J.-L. (2012) *Trouvailles et trésors monétaires en Belgique, XV, Province du Limbourg. De l'Antiquité à 1794* (Wetteren)
- Deschamps de Pas, L.D. (1863) *Essai sur l'histoire monétaire des comtes de Flandre de la maison de Bourgogne et description de leurs monnaies d'or et d'argent* (Parijs)
- Dijk, P. van & Bil, M. (2019) *Moneta Walacren; 13de-eeuwse penningen uit Middelburg* *JMP* 106, 19-54
- Duplessy, J. (1988) *Monnaies françaises royales de Hugues Capet à Louis XVI (987-1793), Tôme I* (Parijs/Maastricht)
- Feller, L. (1986) *Faux-monnayeurs et fausses monnaies en France à la fin du Moyen Âge (seconde moitié du xve siècle)* (Parijs)
- Geets, W. (2014) *Rekenmunt en klinkende munt in de Zuidelijke Nederlanden. Een complexe en intieme relatie (13de-18de eeuw)* (Bonheiden)
- Haeck, A. (1996) *Middeleeuwse muntschatten gevonden in België (750-1433)* (Brussel)
- Haeck, A. (2000) *Middeleeuwse muntschatten gevonden in België (750-1433), Aanvulling* (Brussel)
- Haeck, A. (2010) Een vergeten (?) vondst in het Brusselse penningkabinet *RBN* 156, 189-219
- Kochs, H. (1962-1964) Die Münzen der Herren von Heinsberg und der Herren von Randerath *Heimatkalendar des Selfkantkreises Geilenkirchen-Heinsberg* (1962) 27-32, (1963) 26-33 en (1964) 36-42
- Laere, R. Van (2001) Een 15de-eeuws valsmuntersatelier van Rekem (Limburg) *RBN* 147, 135-151
- Laurent, H. (1933) *La loi de Gresham au Moyen Âge* (Brussel)

- Lauwers, D.J.J. (1991) De Valkenburgers (ca. 1288-1400), in: A.M.P.P. Janssen *et al.* (red.) *Castrum de Borne*, 24-38 (Sittard)
- Lucas, P. (1982) *Monnaies seigneuriales mosanes* (Hennuyères)
- Luyn, P.B.N. van (1993) *Stadt Sittard; een grensoverschrijdend verleden* (Sittard)
- Maes, L. & Van Laere, R. (1986), Vervalsingen van Kessenich (14de-15de eeuw) *RBN* 132, 83-90
- Martiny, J.-C. (2014) *Het munthuis in Gent, Deel II, Filips de Stoute – Filips de Goede (1384-1433)* (Gent)
- Meert, C. (1974) Imitation d'une double mite de Guillaume I *Bulletin du CEN* 1974, 79-80
- Menadier, J. (1913) *Die Aachener Münzen. Münzen, Urkunden und Akten* (Berlijn)
- Moesgaard, J.C. (2009) La circulation des monnaies noires en Haute-Normandie 1337-1577 *Revue Numismatique* 165, 221-305
- Munro, J.H. (1991) The central European silver mining boom, mint outputs and prices in the Low Countries and England, in: E. Van Cauwenberghe (red.), *Money, Coins and Commerce: Essays in the Monetary History of Asia and Europe*, 119-171 (Leuven)
- Munro, J.H. (1992) *Bullion Flows and Monetary Policies in England and the Low Countries, 1350-1500* (Hampshire/Brookfield)
- Munsters, A.J.M.S.C. (1985) Sire Ernoul de Steyn, een pseudo-Arnold van Stein (ca. 1360-1425+) *Historisch Jaarboek voor het Land van Zwentibold* 6, 7-30
- Peteghem, Ch. Van (1873) Notice sur la trouvaille d'Étain *Annuaire SFN* 64, 327-331
- Phillips, M. (2014) The early use and imitation of the gros tournois in the Low Countries *RBN* 160, 95-132
- Piot, C. (1849) Essai sur les monnaies des seigneurs de Heinsberg *RBN* 5, 269-282
- Piot, C. (1855) Notices sur les monnaies noires de Heusden, Born, Limbricht, Brabant, Hainaut et Malines *RBN* 11, 36-60
- Sargent, T.J. & Velde, F.R. (2002) *The Big Problem of Small Change* (Princeton/Oxford)
- Smeets, F.T.W. (1978) Het land van Born onder Gulikse heerschappij, in: R. Janssen *et al.* (red.) *Born, een koninklijk domein met een beroemd verleden...*, 73-191 (Born)
- Smeets, F.T.W. (1984) Genealogie van de Heren van de 'Lemborgh', in: F.T.W. Smeets, A.B.J.M. Goosen & P.M. le Blanc (red.) *Lemborgh – Het Kasteel en zijn Sint-Salviuskerk te Limbricht*, 61-114 (Limbricht)
- Stewart, I. (1983) Imitation in later medieval coinage: the influence of Scottish types abroad, in: C.N.L. Brooke, B.H.I.H. Stewart, J.G. Pollard & T.R. Volk (red.) *Studies in Numismatic Method presented to Philip Grierson*, 303-325 (Cambridge)
- Strubbe, E. & Voet, L. (1991) *De chronologie van de Middeleeuwen en de Moderne Tijden in de Nederlanden* (Brussel)
- Toumeur, V. (1928) La trouvaille de la petite rue Ravenstein à Bruxelles *RBN* 80, 123-125
- Uyttebrouck, A. (1975) *Le gouvernement du duché de Brabant au bas moyen âge (1355-1430)* (Brussel)
- Vermeulen, H.J.J. (1980) *Jan van Valkenburg, Heer van Born en Sittard, Herpen en Uden, ridder 1314-1356* (Nijmegen)
- Witte, A. de (1894) *Histoire monétaire des comtes de Louvain, ducs de Brabant et marquis du Saint Empire Romain* (Antwerpen)